

Масова комунікація:

витоки та джерела інтерпретаційних протистоянь

וּנִדְלִי לְעוֹ וּנִלְלַע הִיְהִי וּמַד (מא. 27.25)

Лексикографічні інтерпретації мас і їх комунікації дуже узагальнені. Тож, аби відслідкувати та відновити ледве помітні нюанси значень, краще звернутися до першоджерел. У нашому випадку ними, вочевидь, можуть бути найдавніші пам'ятки сакрального характеру.

У Біблії зустрічаємо два слова на означення великої кількості людей – «охлос» і «демос». Тривалий час, на думку вчених, вони вживалися й сприймалися синонімічно-аналогічно. Пізніше, як зазначає А. Ковельман у трактаті «Народження натовпу: від Старого до Нового заповіту», масу/натовп почала означати власне лексема «охлос», а «демос» став уживатися на означення народу. Однак, на думку вченого, «народження» охлосу із демосу – процес тривалий. І ці поняття на рівні реалій стали предметом обговорень ще у дохристиянські часи.

Народ – ключова категорія Старого Заповіту. У історіях цього вікопомного твору не було навіть слова 'ūkhlōsin (натовп). Інколи у цьому розумінні використовувались інші лексеми: 'ēdah (їжа) kaḥal (кагал), котрі мали кардинально відмінні інтерпретації. Хоча це зовсім не означає, що натовп не існував як реалія, просто він так і не став однією із головних дійових осіб найдавнішої іудейської книги.

Подібно ставились до натовпу і сучасники Старого Заповіту – мислителі Стародавньої Греції. Ще Йосиф Флавій зауважував, що вони творили філософію для окремих і не насмілювались нести істину загалу. Платон, зокрема, вважав, що правду про високі істини недалекому натовпові пропонувати вкрай небезпечно.

Натовп постає поряд з народом у весь зріст аж у Новому Заповіті. За синоптичними Євангеліями народ визначається як цілісність, а натовп – як хаосна маса. Натовп потрапляє в єдиний простір та час абсолютно добровільно, народні ж зібрання обов'язково кимось плануються та організовуються.

Однак чомусь саме маса, а не народ, притягальніша для ключової постаті Нового Заповіту – Месії. Мабуть, тому, що якраз вона дозволяє зосередитись не на спільноті як єдності, а на кожній окремій особистості: Марії, Лазареві тощо. Сам Ісус та усі вибрані спершу формуються в натовпі, а потім себе йому протиставляють. Отже, масовість стимулює індивідуалізацію. Однак, коли ті, хто прославляв Намісника Бога, згодом знищують його, звинувачення отримує не маса, а народ...

Як бачимо, амбівалентне ставлення до маси та масової комунікації розвивалося історично.

Прихильниками античного ігнорування маси стали ангелологи Блаженний та Аквінський, науковці на кшталт Ньютона, шарлатани-спіритуали, навіть філософи-матеріалісти Гегель і Маркс, котрі, вслід за Сократом, відстоювали позиції міжособистісної та замкненої в аристократичних сферах комунікації.

Християнська ж промасовокомунікаційність тривалий час трималася виключно на авторитеті Слова... Аж поки не з'явився К'єркегор.

Ключова теза цього апологета масової комунікації: оскільки людина завжди перебуває в процесі саморозкриття, комунікація не може бути передачею чистих думок, вона – лиш символічна практика натяків та ухилянь. У фундаментальній праці «Страх і трепет» учений наводить ряд цікавих прикладів, що вже стали знаковими, серед яких особливо ілюстративною є біблійна історія Авраама та Ісаака – на противагу міфологічній – Агамемнона

й Іфігенії. В обох випадках йдеться про трагедію батька, котрий через повеління Бога/богів змушений вбити свою дитину. Але про трагедію Агамемнона та його домовленість знає уся громада, а жертвний акт Авраама – результат його особистої з Богом комунікації. Як наслідок – перший випадок вважається благородним та публічним, другий – аморальним і непопулярним.

Відкинувши міркування етичного забарвлення, можемо сказати, що ці сюжети наче засвідчують два варіанти сприймання масової комунікації: як власне поширення усім доступної інформації та псевдорозсіювання, яке насправді є вуаляжем для єдино необхідного контакту. К'єркегор власне й вважав, що загальні повідомлення, адресовані тим, кого вони безпосередньо стосуються, можуть приховувати в собі секретні повідомлення для втаємничених. Зазначена теза дуже нагадує позицію сучасних медіа-педагогів та екологів інформації, на думку яких масова комунікація, навіть у найпримітивнішому вияві, здатна нести у собі щось дуже цінне...

Однак реалізм ХХ ст. християнської традиції К'єркегора не підтримав. Усі базові для потрактувань маси і її комунікацій теорії (а це Ле Бон, Фройд тощо) продовжили античну традицію.

«Найбільш вражаючий факт натовпу, – зазначав Ле Бон у «Психології народів і мас», – наступний: які б не були індивіди, що складають його, якими б не були їхні стиль життя, заняття, характер чи розум, одного перетворення в натовп достатньо, аби в них витворився тип колективної душі, котрий примушує відчувати, думати і діяти абсолютно не так, як відчував би, думав і діяв кожен зокрема». Натовп, на думку Ле Бона – тимчасовий організм, утворений із різнорідних елементів, котрі об'єдналися на одну лиш мить, наче живі клітини, що сполучаються для творення нової, цілком відмінної від першоджерел, істоти. В агрегаті, який утворює натовп, немає ні суми, ні середнього варіанту вхідних елементів, однак існує

комбінація складників і поява нових властивостей подібно до того, як це відбувається у хімічних сполуках. Різномірне тоне в однорідному – перемагає несвідоме. «Тому натовп здатен продукувати лише дурість, а не щось, продиктоване розумом».

Найперше ідеї Ле Бона привернули увагу всесвітньовідомого психолога та психіатра Зигмунда Фрейда, котрий вважав, що лебонівський погляд на масове несвідоме не вичерпний і потребує подальших доопрацювань з точки зору психоаналізу. Своє міркування З. Фрейд пропонує у праці «Психологія мас та аналіз людського «я»». Як відомо, людські стосунки вчений завжди пояснював крізь призму теорії лібідо – сексуальної енергії, яка підсвідомо керує вчинками людини та проектує її поведінку в соціумі. Цю ж теорію вчений пробував задіяти й на рівні масової комунікації. «У психічному житті людини завжди присутній «інший». Він, як правило, є взірцем, об'єктом, помічником чи опонентом, тому психологія особистості від початку є водночас психологією соціальною». Як приклад класик психоаналізу розглядає дві маси – церковну та військову – й приходять до висновку, що в них діють дві категорії емоційних контактів: зв'язки із вождем та між собою. До того ж перший вид залежності, на думку психоаналітика, грає більш визначальну роль. Відштовхуючись від ідеї контактності вождизму, вчений навіть дає власне визначення маси: «Первинна маса – це певна кількість індивідів, котрі зробили своїм «Я-ідеалом» один і той самий об'єкт і, як наслідок, – ідентифікувалися». Таким чином вчений коригує усталений вислів про те, що людина – істота стадна і стверджує: «Вона швидше живий організм орди, особина, яка охоче кориться вожаку».

Подібні характеристики натовпу визначав і С. Сігеле – відомий італійський психосоціолог, криміналіст, котрий досліджував витоки злочинів, які чинилися не окремою людиною, а масою. Поступово Сігеле прийшов до думки, що скупчення народу спонукає до злочинної діяльності і сприяє її безкарності. «Мікроби зла, констатував він, – дуже легко

поширюються у натовпі, в той час, як мікроби добра майже завжди помирають, не знаходячи життєздатних умов». Серед найнегативніших соціально-психологічних особливостей натовпу Сігле називав агресивність, істеричність, безвідповідальність, ірраціоналізм, анархізм. Свій погляд на соціальний феномен деструктивної маси він засвідчив у назві наукової праці – «Злочинний натовп». Оскільки, на думку вченого-криміналіста, усі злочини в натовпі відбуваються у стані афекту, то, з точки зору кримінального права, мають бути неосудними, або ж враховувати якісь обставини, що пом'якшують вину злочинця. Погляди Сігле мали значний вплив на зміну італійського законодавства. А два тисячоліття тому, можливо, змінили б розвиток загальнолюдського мислення та пізнання.

Поглибив трагізм ситуації мас Х. Ортега-і-Гассет – автор нашумілих монографій «Бунт мас» та «Дегуманізація мистецтва». У його творчості суто кількісне поняття «багаточисленні» переходить у якісне – «пересічна людина, яка ні від кого не відрізняється і відтворює спільний тип». «Аби відчуті масу як соціологічну реальність, – зазначив учений, – не потрібні людські скопища. Маса це, чи – ні, можна визначити за однією людиною. Маса – всякий і кожен, хто ні в добрі, ні в злі не міряє себе особливою міркою, а є таким, “як усі”, і не відчувається ображеним, навпаки – задоволений власною універсальністю», навіть гордиться нею.

Поділ на масу та «вибрану меншість» не збігається у Ортеги-і-Гаскета ні з соціальними ієрархіями, ні з поділом на класи. На його думку, плебейство та домінування маси навіть в аристократичних колах – звичне явище. Так, здавалось би, невіддільне від думки інтелектуальне життя, стає тріумфальним шляхом псевдо-: науковців, інтелігентів, інтелектуалів. І – навпаки – робітниче середовище, яке одвічно вважалося масою, нині продукує непересічних індивідів, здатних впливати на хід історії. Найтрагічніша особливість новітньої доби в тому, що посередність, знаючи про свою пересічність і сприймаючи її як еталон існування, безапеляційно

нав'язує її всім. Як вислід – увесь світ норовить перетворитися у масу, в котру «вдихнули силу і норов новітнього прогресу, однак забули про дух». Вчений попереджає: якщо цей тип тривалий час господарюватиме в Європі, то континент здичавіє, бо незважаючи на те, що людський мозок століттями адаптувався до абстрактних головоломок теоретичної фізики, одного «прекрасного дня» все може повернутися на «попередні кола» і неймовірні матеріальні та духовні можливості обернуться безпросвітньою убогістю й «тоскним безпліддям»...

Загальна тенденція маркування маси як опозиції індивідуальності, оригінальності, аристократичної недосяжної високочолості домінує й донині: всі рівні піраміди комунікації заповнені й не допускають лакун (існує безліч комунікацій особистостей, інституцій, груп, які охоплюють соціум повністю: і в позитивному, і в негативному аспектах), а от рівень масової комунікації передбачає обмін інформацією у вимірі виключно надійно упосліджених мас...

Отже, аби заповнити, наче таблицю Менделєєва, пірамідальний рівень «масова комунікація», слід припустити, що маси – то не стада напівтварин, а таки людські спільноти. Люди, як відомо, мають різні характери. Тому, вочевидь, об'єднуються в масу не однаково.

Але про це – у наступних публікаціях...

Оксана Косюк